

نگاهی به زندگی علی رضا قلی

درگذشت جامعه‌شناس «نخبه‌کشی‌ها و خودکامگی‌ها»

علی رضا قلی، نویسنده، پژوهشگر و جامعه‌شناس هشتم فروردین‌ماه و در سن 75 سالگی بر اثر ضایعه قلبی درگذشت؛ شاید بتوان ادعا کرد که هیچکس به اندازه او با نوشتن کتاب «جامعه‌شناسی نخبه‌کشی» جای خود را در میان دانشجویان، اساتید و حتی مردم عادی تثبیت نکرده بود. این کتاب که به بررسی ریشه‌های تاریخی استبداد و عقب‌ماندگی در ایران از منظر تحلیل جامعه‌شناختی می‌پردازد، همچنان جزو کتاب‌های پرفروش در ایران به شمار می‌رود و با وجود گذشت بیش از 24 سال از انتشار آن، 43 بار تجدید چاپ شده است. آنچه باعث توجه بیش از اندازه به دو کتاب جامعه‌شناختی نخبه‌کشی و جامعه‌شناسی خودکامگی می‌شود، نثر روان و البته گزنده نویسنده آن است؛ اگرچه برخی بر این باورند که نثر تند و تیز آن مرحوم به خصوص در کتاب جامعه‌شناسی نخبه‌کشی باعث شده که در برخی موارد اغمازی نیز در نقد صورت گیرد، اما هیچ‌کدام از این انتقادات نتوانست از محبوبیت این کتاب‌ها بکاهد شاید دلیل این محبوبیت نیز در یکی از سخنرانی‌های او بوده باشد؛ «کارهایی کرده یا می‌کنم که دیگران نکرده‌اند و تمام موضوعاتم مربوط به ایران است.» در مستند زندگینامه‌اش گفته بود که: «چون در کارهای اجرایی بوده‌ام به چشم خود دیده‌ام که نمی‌توان برای ساختن و اصلاح امور، کاری از پیش برد اما برای خراب کردن همان امر هر کاری می‌تواند صورت پذیرد.» او در مستند زندگی خود به این موضوع اشاره کرده بود که دو بار از خطر مرگ حتمی گریخته بود اما پس از دیدن شرایط کشور آرزو می‌کرد که ای کاش همان موقع می‌مرد تا شرایط فعلی کشورش را نبیند.

پرداختن به ایران

در سال 46 پس از اتمام تحصیلات متوسطه به دانشکده حقوق دانشگاه تهران وارد شد تا در رشته علوم سیاسی تحصیل کند. در سال 53 برای ادامه تحصیل به دانشگاه سوربن و سپس مدرسه سیاسی مطالعات عالی پاریس رفت، اما تحصیل را نیمه‌کاره تمام کرد و با پیروزی انقلاب در سال 57 به ایران بازگشت. پس از بازگشت به کشور، محور مطالعاتش را تنها «ایران» قرار داد و براساس گفته‌های خودش و برخلاف سایر

جامعه‌شناسان، از بسترهای تاریخی برای اثبات و پرداختن به موضوعاتی مانند استبداد بهره برده بود. این استاد جامعه‌شناسی در مصاحبه‌ها یا سخنرانی‌های خود مکرراً اعلام می‌کرد که کتاب‌های خود را با تکیه بر تاریخ ایران و مطالعات گسترده‌ای که در خصوص آن انجام داده، نوشته است. او بر این باور بود که همه چیز را نباید در استعمار و استثمار خلاصه کرد چرا که عقبماندگی به موارد دیگری نیز ارتباط دارد.

برای پاسخ به سوالاتم به دانشگاه رفتم «با تکماده تا کلاس دهم بالا آمدم. در مدرسه کلاس را آتش زدیم و من را از مدرسه اخراج کردند. در دوران دبیرستان روزنامه‌فروشی می‌کردم. روزی یکی از معلمان به من گفت که باید تکلیفم را با زندگی، جامعه و خودم مشخص کنم و بینم که در آینده می‌خواهم چه کاره شوم. از آن روز وقت خود را با کتاب‌هایم می‌گذراندم و از کلاس دهم تا کلاس دوازدهم شاگرد اول شدم.» این جملات بخشی از صحبت‌های علی رضا قلی، جامعه‌شناس و نویسنده کتاب‌های مهمی در خصوص تاریخچه استبداد و ریشه‌های عقبماندگی در ایران در مستند از «خودکامگی تا نخبه‌کشی» است. او در ادامه این مستند که به بررسی زندگینامه‌اش می‌پردازد، گفت: «سال 46 که آغاز هیجانات سیاسی در جامعه بود، وارد دانشگاه شدم؛ در پی این بودم که به پرسش‌هایی مانند چرا ایرانیان در چرخه تکاملی اقتصادی قرار نگرفتند؟ و چرا استبداد دست از سر ایران برنمی‌دارد، پاسخ دهم.» او در قسمتی از سخنان خود گفته بود که محیط دانشگاه به‌رغم التهاب، بسیار عمیق‌تر بود. مهم‌ترین «پاتوق» خود برای گوش دادن به سخنرانی‌ها در آن زمان را حسینیه ارشاد عنوان کرده بود.

نقش عوامل غیراقتصادی بر عملکرد اقتصاد او در یکی از سخنرانی‌های خود با عنوان «ساختارهای غیر اقتصادی موثر بر عملکرد اقتصادی» به «سایر عوامل» به عنوان مهم‌ترین مولفه‌های اثرگذار بر وضعیت اقتصادی کشور اشاراتی داشت. او در ابتدای سخنرانی خود به این موضوع اشاره کرد که بسیاری از مسوولین نمی‌دانند میراث‌دار چه چیزی هستند و افزود: «زمانی که دولت موقت تشکیل شد، اوج دوران شورایی بود که در آن سال‌ها بسیاری از دست‌اندرکاران سیاست اجرایی چه پیش و چه پس از انقلاب، نمی‌دانستند وارث چه چیزی، نهاد و تاریخی هستند و چه بستری دارند و چه کارهایی از دستشان بر می‌آید. اینها باید با دیدی قوی که همه ابعاد اقتصادی، سیاسی و... را در نظر بگیرد، به مسائل نگاه کنند.» به باور او «کسی که ایران را می‌فهمد، نحوه صحبت کردنش با کسی که ایران را نمی‌فهمد تفاوت دارد.» رضا قلی در ادامه توضیحاتی

به این جمله خود می‌افزاید و ادامه می‌دهد: «مصاحبه‌ای شفاهی از ریچارد فرای، ایران‌شناس برجسته جهان منتشر شده که روزی اسدالله علم از او پرسیده که بزرگ‌ترین مشکل ایران چیست؟ که او پاسخ داد کم‌آبی. علم در ادامه گفته بود که اگر این بزرگ‌ترین مشکل ایران باشد که هست، نه می‌توان جمعیت ایران را افزایش داد و نه به سمت صنعتی شدن پیش رفت.» او در بخش دیگری از سخنان خود در این سخنرانی به نزاع میان اقتصاددانان نئوکلاسیک و نهادگرا نیز اشاره کرد که مهم‌ترین دلیل آن نیز نادیده گرفتن عوامل موثر بر عملکرد اقتصادی است که از قضا این عوامل «غیر اقتصادی» هستند. این در حالی است که برخی اقتصاددانان به دنبال تغییر شاخص‌های قیمت، نرخ دلار و... هستند تا اقتصاد به سامان شود در صورتی که چنین چیزی امکان‌پذیر نیست. خصایصی در جامعه وجود دارد که بر عملکرد اقتصادی تاثیرگذار است که آن خصایص عبارت از قدرت سیاسی، کمیت و کیفیت منابع است.

او در توضیح قدرت سیاسی گفته بود: «قدرت سیاسی می‌تواند به منزله انحصار خشونت نیز باشد. در نتیجه افرادی که انحصار خشونت را در اختیار دارند می‌توانند قوانینی را تعریف کنند یا قوانین را به نحوی اجرا کنند که رانت غیرمولد تولید شود. یا به گونه‌ای باشد که به ضرر مردم و به نفع حاکمان قوانین را بازسازی و اجرا کنند و مردم از حقوقشان محروم می‌شوند. این مورد نشان می‌دهد که محور اصلی عملکرد اقتصادی باید حقوق مالکیت باشد که تعریف و اجرای آن دست دولت است. بنابراین اجرای حقوق مالکیت بسیار مهم است چرا که ساختاری را به وجود می‌آورد که می‌تواند انگیزه‌ای به صاحبان کسب‌وکارها و فعالان اقتصادی بدهد یا حتی انگیزه را در آنها بکشد. قوانین می‌توانند به گونه‌ای باشند که افراد به سمت کارهای غیرمولد مانند قاچاق بروند یا برای بهبود و ارتقای اقتصاد فعالیت‌های مولدی را شکل دهند. فعالیت انگیزشی افراد در جامعه از طریق تصمیماتی که دولت می‌گیرد و آنها را از طریق اجرای حقوق مالکیت به جامعه تزریق می‌کند، شکل می‌گیرد.» رضاقلی در پایان افزوده بود که «بنابراین دولت به این خاطر بسیار مهم است که حقوق مالکیت را اجرا می‌کند و حقوق مالکیت نیز از آن جهت مهم است که می‌تواند افراد را به سمت کارهای خلاف یا مولد سوق دهد.» او در بخش دیگری از سخنان خود در توضیح اثرگذاری کیفیت منابع طبیعی گفته بود: «تا به نفت نرسیدیم، نتوانستیم از آن چرخه شوم اقتصاد ناامن با الگوهای کوتاه مدت، خارج شویم. چرا که یک منبع بدون تلاش خاصی به منابع درآمدی‌مان افزوده شد تا بار معاش روزانه کشور را بر دوش کشد.»

منبع: روزنامه اعتماد 14 فروردین 1401 خورشیدی